

LASSE HORNE KJÆLDGAARD

Rapportører fra alle folkehjemmets hjørner

Komparative observationer omkring litteraturens forhold til velfærdsstaten i Danmark og Sverige

Velfærdsstaterne i Danmark og Sverige er kendt for i mangt og meget at ligne hinanden. Inden for den komparative velfærdsstatsforskning er der bred enighed om at rubricere dem under den samme type, som man så benævner med forskellige betegnelser: den skandinaviske model, den socialdemokratiske model, den omfattende velfærdsstat, og så videre.¹ Sådan ser det ud i det store billede, men går man tættere på, er der naturligvis væsentlige forskelle – og to udviklingshistorier, der er ganske uens.² Ikke mindst er der forskel på de to landes debatter og begreber om velfærdsstaten. Den svenske debat om velfærdsstaten begynder at tage form og få et begrebsligt fokus allerede i mellemkrigstiden på grund af Per Albin Hanssons brug af ”folkhemmet” som effektiv metafor for sin og Socialdemokratiets politiske vision fra 1928 og frem.³ I Danmark forsøgte den socialdemokratiske statsminister Thorvald Stauning at importere denne metafor i 1930’erne, da han fulgte i Per Albins fodspor og omdefinerede Socialdemokratiet fra at være et klasseparti til at være et folkeparti, men metaforen slog aldrig an – og derfor var der ikke i Danmark en diskussion om velfærdsstaten på dette tidspunkt, der kan sammenlignes med den svenske.⁴ Den kom først senere, i 1950’erne, og af samme årsag bliver velfærdsstaten først siden hen et direkte tema i dansk litteratur.

-
- 1 Se fx oversigten over typologier i Arts & Gelissen 2006, s. 188–190. En kort komparativ analyse af de skandinaviske velfærdsstaters udviklingshistorie findes i Esping-Andersen 1985. Udviklingen af forestillingerne om ”en nordisk model” er belyst i Christiansen *et al.* 2006.
 - 2 Se fx Kettunen & Petersen 2011.
 - 3 Se kapitlerne om Sverige og Danmark i Edling 2019.
 - 4 Grelle 2008, s. 319 og s. 329.

Da det skete, blev der ført tætte og perspektivrige dialoger om kunsten og velfærdsstaten imellem danske og svenske forfattere, kunstnere og filmmagere – i kunstnerisk form, vel at mærke. Jeg vil i denne artikel forsøge at optrevle og analysere én af disse samtaler – med Poul Henningsen, Gunnar Ekelöf, Klaus Rifbjerg, Bo Widerberg og Anders Bodelsen som deltagere og under inddragelse af de stærke politiske stemmer, der også indgår, nemlig Per Albin Hansson, Olof Palme og Viggo Kampmann. Som et nedslag kan analysen af samtalen være med til at belyse visse forskelle på velfærdsstatsdebatteerne i de to lande, men måske også til at illustrere nogle nationale hovedtendenser i forfatternes attituder til velfærdsstaten. Hvor entydigt negative forestillinger om, og fremstillinger af, velfærdsstaten synes at have været fremtrædende i svensk litteratur i efterkrigstiden, har dansk litteratur forholdt sig mere flertydigt og ambivalent til den.

Igen er det en utilgiveligt overordnet – og på ingen måde dækkende – karakteristik, som jeg både vil forsøge at eftervise og udfordre her i artiklen. Afslutningsvis vil jeg præsentere en hypotese i form af en mulig historisk forklaring på disse nationale hovedtendenser.

FOLKEHJEMMETS HOFNAR

Per Albin Hanssons tale om folkehjemmet fik tidligt konsekvenser i svensk litteratur og for opfattelsen af den. Allerede i 1938 udgav den svenske kritiker Stig Ahlgren essaysamlingen *Orfeus i folkhemmet*, der satte folkehjemsbegrebet i forbindelse med den samtidige litterære udvikling. I bogens kapitel om Nils Ferlin, "Nils Ferlin och folkhemmet", inddrages folkehjemmet som en historisk forståelsesramme:

Folkhemmet bliver soligare och inventiösare för varje dag, elektrifieringen fortskrider: I nya, krya tider har människohjärtat fått elektriskt ljus i båda sina kamrar, kylskåp inläggas, broar spännas i allt djärvare bågar. Teknik, framåtanda, självtro! Men det går heller inte en dag utan att någon tager livet av sig genom att kasta sig ner från någon av de vackra broarna. Om en sådan människa heter det att "hon sista tiden varit nervös". Och det finns alltså i det blommande folkhemmet en skald som delar hennes nervositet och bär den jämte sin egen, som räknar efter hur många som dränker sig och tager gas, som är ensam om att lägga märke till eftersläntrarna, ensam om att höra jämmern och det väsende eller översiggivna missmodet i kön. Han visar på det, som inte skulle synas. Han fyller narrens uppgift vid det demokratiska hovet.⁵

5 Ahlgren 1938, s. 46.

Det er tydeligt, at Stig Ahlgren ikke bruger folkehjemsbegrebet i forhold til den nærmere betydning, som Per Albin Hansson havde udstyret det med, men mere generelt som en metafor for moderniteten og de tekniske fremskridt, hvis bagsider litteraturen bekymrede sig om og beskæftigede sig civilisationskritisk med. For så vidt var det heller ikke nogen ny rolle, forfatteren spiller i folkehjemmet ifølge Ahlgren, men derimod en meget gammel en, nemlig som den åbenmundede hofnar.

Skepsissen over for velfærdsstaten blev ført videre i 1950'erne af de unge forfattere omkring klubben, tidsskriftet, lyrikserien og forlaget Metamorfos. I *Romantik i välfärdsstaten. Metamorfosförfattarna och den svenska samtiden* (2010) har Paul Tenngart meget fint dokumenteret og analyseret den poetiske protest, som gruppen afgav i forhold til velfærdsstatsprojektets rationalisme. Imod selve forestillingen om et samfund baseret på politisk konsensus reagerede Metamorfos-forfatterne med dissens. Tenngart analyserer værker af Paul Andersson, Lasse Söderberg, Svante Foerster, Peter Bergman og Birgitta Stenberg ud fra én observation og to hypoteser, henholdsvis deres indledningsvise tilknytning til Metamorfos, deres relationer til romantikken og deres indsigelser imod velfærdsstatens rationalisme. Opsummerende konstaterer han, at:

Inget av dessa författarskap förkastar eller ifrågasätter välfärdsideologins rättviseideal. Det som författarna protesterar mot är i första hand det konkreta och specifikt svenska välfärdsbyggets utgångspunkter, medel och effekter. Ibland är protesterna mot den politiska och ekonomiska makten uttalade, men oftast är de indirekt uttryckta i skönlitterära gestaltningar som inte uteslutande handlar om det svenska samhället. Många av dessa texter har en mer övergripande referentialitet, i hvilken välfärdsstaten är en av flera potentiella måltavlor, men det gör inte kritiken mildare.⁶

Almen civilisationskritik og specifik velfærdsstatskritik flyder ofte sammen, men spidser også til i direkte angreb, der stiller samfundet til ansvar for dets idealer.

Ligeledes har Göran Hägg ved flere lejligheder påpeget, at velfærdsstaten enten glimrer ved sit fravær eller optræder som skurk og syndebug i efterkrigstidens svenske litteratur. I *Välfärdsåren. Svensk historia 1945–1986* (2005) skriver han om svensk litteratur i 1950'erne: "[P]ositiva bilder av det pågående välfärdsexperimentet saknas så gott som helt. Författarna och deras publik drömmer sig tillbaka till det gamla bondesamhället – dit både debatten om orättvisor och hoppet om större gemenskap förläggs."⁷ Og i hans egenhændige og personligt farvede svenske litteraturhistorie, *Den*

6 Tenngart 2010, s. 293–294.

7 Hägg 2005, s. 135.

svenska litteraturhistorien (1996), leverer han en fyndig karakteristik af denne litterære forsømmelse af eller frastand til velfærdsstaten i efterkrigstiden:

Däremot förblev, precis som under mellankrigstiden, författarnas intresse för inrikespolitiken svalt. Framförallt är det, med undantag för Lars Ahlin, så gott som omöjligt att hitta en skönlitterär författare av någon betydelse som under hela välfärdsstatens livstid haft ett gott ord att säga om själva välfärdsstaten. I Astrid Lindgrens *Pippi Långstrump i Söderhavet* (1948) finns visserligen ett kapitel där Pippi tycks företräda tidens olika reformidéer på sitt sätt: hon saboterar fröken Rosenbloms prestationsbaserade, förnedrande välgörenhetsverksamhet och ersätter den med kravlös generell välfärd i form av utdelning av guldpenningar till alla. Det är en händelse som ser ut som en tanke att boken kom ut direkt efter det allmänna barnbidragets införande. Men det är alldeles i början av perioden. Framöver är samhället och välfärden företeelser man tar avstånd från, där de alls skymtar. De sociala myndigheterna övertar fröken Rosenbloms roll och utmålas som hänsynslösa förtryckare eller i bästa fall som löjliga fäntmostrar, som i Cornelis Vreeswijks satiriska visor. Under 60- och 70-talen blir ”samhället”, som i Sjöwall/Wahlöös polisromaner, en sorts konspiration som attackeras från vänster.⁸

Eksemplerne – og ikke mindst det sidste – viser, at svenske forfattere i perioden ikke har haft meget godt at sige om velfærdsstaten. Konjunkturen, Hägg opridser, går endda i retning af en tiltagende karsk og uforsonlig kritik af velfærdsstaten, artikuleret fra vidt forskellige politiske og æstetiske positioner og ud fra komplekse og divergerende agendaer.

AFFALDSHELIKOPTEREN OG BADESÆBEN

Göran Hägg udelader i opsummeringen det mest kraftfulde poetiske udtryk for den velfærdsstatskritiske tendens i svensk litteratur, nemlig Gunnar Ekelöfs overtrufne digt ”Till de folkhemske” fra 1945. Hvor de marxistiske krimiforfattere Maj Sjöwall og Per Wahlöö i deres bestseller-dekalog *Roman om ett brott* (1965–1975) udbredte forestillingen om, at velfærdsstaten var en kæmpe konspiration – en forbrydelse imod arbejderklassen begået af Socialdemokratiet i ledtog med erhvervslivet – så fremstillede den aristokratiske modernist Ekelöf allerede ved indgangen til efterkrigstiden folkehjemmet som et oversterilt bikubesamfund, hvor borgerne var gjort til slaver

8 Hägg 1996, s. 548.

af funktionalismen og rationalismen. I digtet figurerer en digter, der flyver rundt i "sophelikoptern" og bistår med at bortsanere al "fantasisnusk" fra folkehjemmet. Som den amerikanske politolog James C. Scott har gjort opmærksom på, så har netop luftperspektivet på byrummet haft stor indflydelse på hele den moderne bevægelse inden for arkitektur og social planlægning: "By offering a perspective that flattened the topography as if it were a canvas, flight encouraged new aspirations to 'synoptic vision, rational control, planning, and spatial order.'"⁹ Netop dette helikopterperspektiv bliver gjort til skamme i Ekelöfs digt.

"Till de folkhemske" er uforglemmeligt ikke mindst for dets uhyggelige billeder af de "hygieniska barn", der aldrig har været "berörda av människohänder", samt af de "kommunalbarnjungfrur", der svæver omkring børnene i "rotationsparasoller".¹⁰ At det er en ubarmhertig parodi på Gunnar og Alva Myrdals familiepolitiske idéer, har David Andersson vist i bogen *Poeten och sophelikoptern* fra 2004.¹¹ Andersson påpeger også, at særligt ét ord i digtet var ladet med betydning i den lokale sammenhæng, nemlig "ändamålsenlighetens", hensigtsmæssigheden eller formålstjenligheden: "Av hänsyn till de estetiska kraven / (som också är ändamålsenlighetens) / har arkitekterna gjort molnen fyrkantiga", lyder digtets indledning.¹²

En af de arkitekter, som havde talt særdeles varmt for formålstjenlighedens princip, var – som Andersson påviser – danskeren Poul Henningsen, der i 1932 i antologien *Arkitektur och samhälle*, som Sven Markelius redigerede, havde skrevet: "I de sista årens rationella arkitekturuppfattning har skönheten helt naturligt fått träda tillbaka för ändamålsenligheten och ordet estetik har blivit ett fult ord."¹³ Denne rationelle, funktionalistiske og utilitaristiske æstetik transformerede Ekelöf om til en fængslende velfærdsstatsdystopi i "Till de folkhemske". Digtet blev bragt i en digtsamling fra 1945 med titlen *Non serviam*, hvilket er sigende for Ekelöfs indstilling. Fra James Joyces *A portrait of the artist as a young man* (1916) og frem er dette gamle latinske udtryk, *non serviam*, blevet brugt som et slogan for den litterære modernismes autonomiønske og heterodoksi. For Ekelöfs vedkommende bliver ønsket vendt eksplicit og specifikt og konfronterende imod folkehjemmet, som digteren nægter at yde *public service*. Jeg vil ikke tjene!

Det ville den danske digter Klaus Rifbjerg derimod godt – sådan da i hvert fald.

9 Scott 1998, s. 58.

10 Ekelöf 1945, s. 24–25.

11 Andersson 2004.

12 Ekelöf 1945, s. 24–25.

13 Henningsen 1932, s. 45.

Ekelöfs digt fik et dansk modsvar i 1958, hvor Rifbjerg udgav et programdigt, der er meget berømt i dansk litteraturhistorie, "Livet i badeværelset".¹⁴ Som det fremgår af titlen, er det et digt, der tematiserer hygiejne ligesom Ekelöfs "Till de folkhemske". Jeg'et i digtet er ligefrem en badesæbe, der i et omkvæd fortæller: "Jeg vil bruges / bliver brugt" – samtidig med, at sæben advarer den badende om, hvor fatalt det vil være at overse dens eksistens. Så risikerer man nemlig at glide i badet og slå hovedet. At badesæben – og i videre forstand digtet og endnu videre forstand kunsten – stiller sig til rådighed, betyder ikke, at den lader sig bruge til hvad som helst. Det fortæller den med brug af kropslige og erotiske termer, der lader forstå, at forsøg på fiksering vil være det samme som en slags overgreb og måske endda voldtægt:

Men tag mig ikke hårdt
kom ikke med gale hænder og kryst mig
Bliv fra min krop
med disse knugende, heftige hænder.
Jeg er ikke for fastholdere.¹⁵

Digtet stod som det første i Rifbjergs epokegørende digtsamling *Konfrontation* (1960), men første gang det blev offentliggjort var i 1958 i antologien *Standpunkter. 22 danske forfattere tilkendegiver deres holdning til tidens spørgsmål*. I lyset af den publikationskontekst er det nærliggende at forstå det som en protest imod forsøget på at holde forfatterne fast på (politiske) standpunkter. Men det er også oplagt at læse Rifbjergs digt som en replik til Ekelöfs attitude – "jeg vil bruges", altså *serviam* i stedet for *non serviam* – og som et bifald af en paradoksal forening af æstetisk autonomi og utilitarisme: "Jeg er ikke for fastholdere." Netop det paradoks blev få år senere institutionaliseret i Danmark med reformeringen af Statens Kunstfond, som skulle skabe økonomisk uafhængighed for kunstnerne med henvisning til kunstens funktioner i et velfærdssamfund. Men det er en anden historie.

Det vigtige lige nu er at pege på, at udvekslingen om velfærdsstaten imellem politikere og forfattere begynder senere i Danmark, fra midten af 1950'erne og frem – og at den ikke er lige så entydigt kritisk eller endda negativ. Det kan sammenstillingen af Ekelöf og Rifbjerg bevidne. Til gengæld bliver udvekslingen mere intensiv, end den er i Sverige – tror jeg. Lad mig prøve at godtgøre dette med endnu en konkret sammenligning. Lad mig nævne to næsten samtidige opfordringer fra politikere til forfattere om at interessere sig for velfærdsstaten – og kort skitsere, hvad der kom ud af dem.

¹⁴ At Rifbjergs digt kan læses som en replik til Ekelöf, er påpeget i Jelsbak 2013, s. 15.

¹⁵ Rifbjerg 1960, s. 6.

TO OPFORDRINGER

I marts 1960 lavede tidsskriftet *Bonniers Litterära Magasin* en rundspørge om temaet "Politiker och författare". Baggrunden var en fornemmelse af, at de svenske forfattere ikke var optaget af de temaer, som var på dagsordenen i svensk indenrigspolitik. Derfor henvendte BLM sig, ikke til forfattere, men til politikere, som blev spurgt – meget ledende – om de ikke "skulle ha nytta av författarnas hjälp, kanske inte bara som agitatorer utan som rapportörer från folkhemmets alla hörn".¹⁶ Det svarede ingen af dem nej til. Alle tilsluttede sig ønsket om, at forfatterne kunne tjene ikke som klovne eller propagandister, men som "indenrigskorrespondenter".

Især én politiker foldede et udførligt og tænksomt svar ud, nemlig Olof Palme, som på det tidspunkt var menigt rigsdagsmedlem for Socialdemokratiet. Han præsenterede en slags velfærdsstatens dialektik: på den ene side var det nødvendigt at finde kollektive løsninger på tidens problemer, på den anden side var det tydeligt, at disse løsninger ville medføre andre problemer, som man ikke kunne være forberedt på: "Man måste vara bra hänsynslöst utvecklingsoptimistisk för att förneka den faran", sagde Palme.¹⁷ Derfor var der især, mente han, brug for litteraturen til at belyse kollektivismens farer.

Palme hæftede sig ved, og han værdsatte tydeligvis, den udtalte interesse i svensk samtidslitteratur for nationens fortid og udkanter. Men samtidig kunne han ikke begribe den manglende litterære opmærksomhed på de nye by- og forstadslandskaber og på de nye former for socialt liv. Det virkede, mente han, "som om författarna skulle hejda sig inför trerummarna i Rågsved och Kortedala, väja undan för snabbköpsbutiker, tunnelbanetåg och förortsbussar, och stå tvekande utanför moderna kontorskomplex och serviceindustrier. Det är ju där som den moderna tidens nybyggare utan traditioner står att finna".¹⁸ Men disse nybyggere var ikke synlige i samtidens litteratur, som i den forstand forsømte at interessere sig for den arkitektoniske og institutionelle og sociale – og ja, den menneskelige – udvikling af velfærdsstaten. Der var brug for en Vilhelm Moberg-agtig forfatter, der ville vende blikket mod bosætterne i det nye Sverige i stedet for den nye verden, kunne man sige.

Godt tre måneder efter Palmes opfordring i BLM kom den danske socialdemokratiske statsminister Viggo Kampmann med en lignende appel i et sommerinterview i dagbladet *Information*. Og det er temmelig plausibelt, at appellen er inspireret af det svenske initiativ, for Kampmann begynder selv interviewet med at fortælle om, hvor

¹⁶ "Politiker och författare. En enquête", s. 226.

¹⁷ "Politiker och författare. En enquête", s. 232.

¹⁸ "Politiker och författare. En enquête", s. 233.

ivrigt han fulgte med i den udenlandske kulturdebat, og hvor berigende den var for hans politiske virke. På politikernes vegne henvendte Kampmann sig i interviewet direkte til kunstnere og kulturfolk og bad om deres hjælp: ”Vi har i høj grad behov for vejledning. Blot de kulturelt interesserede ville forlade deres kritiske stade og begynde at raadgive os paa kærlig og forstaaende maade, ville meget være vundet!”¹⁹ Med noget, der kan minde om en kontaktannonce, bad statsministeren altså om assistance til at belyse og tænke over velfærdsstatens problemer. Problemerne var tydeligvis af en sådan karakter, at politikerne ikke følte, at de selv sad inde med alle svar og løsninger.

Så her har vi altså to toneangivende politikere, Olof Palme og Viggo Kampmann, som med få måneders mellemrum rakte hånden ud til kunstnere og forfattere og bad om vejledning og hjælp til at forstå velfærdsstatens dysfunktioner. Og hvad kom der så ud af det?

I Danmark en hel del – det er i hvert fald dét, jeg har prøvet at vise i bogen *Meningen med velfærdsstaten. Da litteraturen tog ordet – og politikerne lyttede*, der udkom i 2018. I Sverige *not so much* – ikke ifølge den forskningslitteratur, som jeg indledningsvis har refereret. Da de sider af velfærdsstaten, som Palme havde opfordret forfatterne til at interessere sig for, blev taget eksplicit op, skete det blandt andet i Sjöwall og Wahlöös *Roman om ett brott*, hvor velfærdsstaten som sagt portrætteres som en politisk konspiration. Ja, hele serien går på en måde ud på at opklare denne sammensværgelse, og den kulminerer som bekendt – i *Terroristerne* (1975) – med, at en statsminister, der minder meget om Olof Palme, bliver likvideret på klos hold af en ung desperat kvinde, Rebecka Lind. Martin Becks tanker om gerningsvåbnet, der omtales som ”den lilla damrevolvern”, er sigende: ”Man kanske kan träffa ett kålhuvud med den på 20 centimeters håll, förutsatt att det håller sig absolut stilla. Martin Beck såg på den döde regeringschefens sönderskjutna panna och tänkte att det var ungefär vad Rebecka lyckats göra.”²⁰

Dehumaniseringen af statslederen er selvfølgelig forfærdende at læse i lyset af det senere mord på Palme. Jeg nævner det dog ikke her for at lægge op til anti-mimetisk mystik (livet, der efterligner litteraturen) eller moralsk forargelse, men blot for stilfærdigt at pointere, at det næppe var den slags litterære behandlinger af velfærdsstaten, som den rigtige Olof Palme havde ønsket sig, da han i 1960 kom med sin efterlysning af litterære belysninger af velfærdsstatens ubalancer og skyggesider.

19 Larsen 1960.

20 Sjöwall & Wahlöö 2012, s. 229.

DEN MODERNE TIDS NYBYGGERE

Kom der andre svar på Palmes opfordring? Ja, det gjorde der, i dansk litteratur og i svensk film. Hans ønske om et litterært fokus på den ”moderne tids nybyggere” svarer i vid udstrækning til, hvad Anders Bodelsen forsynede dansk litteratur med i form af såkaldt ”nyrealistisk” litteratur fra midten af 1960’erne og frem. Det gælder ikke mindst i bestsellerromanen *Tænk på et tal* fra 1968, men også hans noveller fra samme tid, der undersøger de forunderlige psykologiske og sociale tilstande, der opstår, når nu velfærden er opnået, og der ikke rigtigt er mere at kæmpe for, i hvert fald ikke på det ydre plan. Hvad lever man egentlig for, når man udmærket ved hvad man skal leve af? Hvad er det videre formål med velfærden? Sådanne spørgsmål stiller Anders Bodelsens stemningsmættede noveller, samtidig med at de registrerer og undersøger velfærdsstatens nye landskab af sovebyer, motorveje, klinikker, kontorer, filialer og charterferiesteder. Altså ikke bare velfærdsstatens steder, men også dens ikke-steder og de drømme om andre steder – de heterotopier – som den giver anledning til.

Et godt eksempel på sådan en tekst er novellen ”Lejligheden” fra Anders Bodelsens *Drivhuset*, der udkom i 1965. Den handler i konkret forstand om to nybyggere i et helt nyt bylandskab – et ungt par, der går på opdagelse i et højhus med eksklusive lejligheder, som er under opførelse. De har taget picnic-kurv og transistorradio med i det nye og fremmede territorium. ”Man skal bare se *ud* som om man hører til”, fortæller manden til kvinden.²¹ De lader som om, at de har et ærinde i bygningen, da de passerer håndværkerne og kører med elevatoren op til fjortende etage. Lejligheden er ufærdig og ikke indrettet, og straks begynder de at fantasere om, hvordan de ville arrangere sig, hvis de ellers havde råd til at bo der. I legen indgår også forestillinger om social mobilitet og økonomisk opstigning. Det er lørdag eftermiddag, og elektriciteten til elevatoren bliver afbrudt, da håndværkerne går hjem. Det unge par strander derfor i lejligheden indtil mandag morgen og bruger den som scene for små rollespil, men også for konflikter, som delvis synes at have rod i deres forskellige klassebaggrund og aspirationer i livet. Han vil høre foredrag, mens hun vil høre klassisk koncert. På et tidspunkt smider han radioen ud over altanen, og hun går til fysisk angreb på ham. De forsones dog og forlader sammen lejligheden mandag morgen, da elektriciteten vender tilbage: ”Murerne kiggede langt efter dem da de kom ud forneden med et umiskendeligt præg af at høre til”,²² lyder novellens sidste linje, der fint opsummerer udfordringen: Hvordan hører man egentlig til i sådan et nyt byggeri, og hvordan stiger man op socialt uden

21 Bodelsen 1965a, s. 88.

22 Bodelsen 1965a, s. 98.

at miste sig selv og hinanden? Novellen skildrer weekenden som en overgangssituation, hvor parret forvandler sig og *præges* af omgivelserne, i hvert fald i andres øjne, mens omgivelserne i sig selv er under tilblivelse.

I denne litterære udforskning af velfærdsstatens nye arkitektoniske og (social-)psykologiske landskaber følte Anders Bodelsen sig nært beslægtet med forfatteren og filminstruktøren Bo Widerberg. De delte forestillingen om at være udstyret med særlig kunstnerisk mission, nemlig at skildre en type samfund, der internationalt set var enestående: de højt udviklede skandinaviske velfærdssamfund. I det debatskabende programskrift *Visionen i svensk film* fra 1962 skrev Widerberg, at "det finns i dag förmodanden som bara Sverige kan komma med, observationer som bara kan göras här. Jag tycker det är viktigt att någon får hålla upp spegeln mot ett av världens just nu intressantaste samhällen, jag tycker inte det är en smaksak om Sverige på film representeras av ett ansikte eller av en nakenbadares stjärt."²³ Det sidste var polemisk henvendt til Ingmar Bergman, men citatet siger også noget om den kunstneriske forpligtelse, der efter Widerbergs opfattelse fulgte med den internationale opmærksomhed, som var rettet imod Sverige og Skandinavien på dette tidspunkt.

EN SLIDFRI FORBINDELSESHIMMEL OVER ØRESUND

Flertallet af Bo Widerbergs film fra 1960'erne – *Barnvagnen* (1963), *Kvarteret Korpen* (1963), *Kärlek 65* og *Ådalen 31* (1968) – er oplagte at analysere som kommentarer til velfærdsstatens etablering og udvikling. Det gjorde Anders Bodelsen, og han var sjældent entusiastisk omkring *Kärlek 65*, som han kaldte for "den mest realistiske film der er lavet om livet i Skandinavien i dag".²⁴ Kort fortalt handler *Kärlek 65* om en succesrig filminstruktør, der er gået i stå med en film, og som i stedet fordriver tiden på sin lystgård i Skåne. Der er lidt knas i hans ægteskab, og han indleder en affære med en kvinde, han møder til et foredrag i det lokale forsamlingshus. Kvinden, der bliver hans elskerinde, er der med sin mand, en ung magister, som skal holde foredrag om problemer i velfærdssamfundet. Foredragsholderen, der bliver spillet af Björn Gustafson, citerer jeg her med hans gentagelser og usikkerhed og pauser:

Vad detta samhälle skapat är en ny medelklass utan traditioner, utan traditioner. Jag har egentligen ingenting att lära ut [...] jag har här i kväll [...] bara velat peka på några av de faror som följer på den nya friheten i välfärdsländer

²³ Widerberg 1962, s. 22.

²⁴ Bodelsen 1965b.

av Sveriges typ [...]. Är det någon som har någonting att fråga om så [...] går det bra å göra det nu då [...].²⁵

Hvem lyder han som her? Han lyder som Olof Palme. Men der er kun troppet elleve tilhørere op i forsamlingshuset. Og de har ikke noget at spørge om. Tilsyneladende er der ingen, der bekymrer sig særligt om de farer i velfærdssamfundet, som han holder foredrag om. Og imens forelsker hans kone sig i filminstruktøren.

Som det blev bemærket i samtidens anmeldelser, syntes *Kärlek 65* at være i dialog med Klaus Rifbjergs og Palle Kjærulff-Schmidts nybølgefilm *Weekend* fra 1962, der skildrer en gruppe venner til weekendsammenkomst i et sommerhus. Hele tiden er den sociale orden i *Weekend* i færd med at briste på grund af deres konkurrencementalitet, krigeriskhed og jalousi, men netop sådanne affekter og konflikter er fuldstændig fraværende i *Kärlek 65*. Det betyder ikke, at der ikke er problemer. Filminstruktøren, for eksempel, har *sine* problemer, i livet og med sin filmkunst. Men han har nemt ved at distrahere sig bort fra problemerne, når han er sammen med sin elskerinde, eller når han flyver med drage ved Kåseberga, med Østersøen og den smukke sommerhimmel som visuel baggrund og med Bill Evans' lækkert-melankolske jazzklaver som soundtrack.

Netop dragerne bærer på en særlig betydning. Man kan forstå dem som en replik, eller måske snarere som en slags tilslutning, til Poul Henningsen, der i 1955 i *P.H.s dragebog for børn fra 8-128 år* havde lovprist drageflyvning for dens nyttesløs skønhed. Hvor den tidlige rationalistiske arkitekt Poul Henningsen var én af dem, der havde provokeret Gunnar Ekelöf til velfærdsstatsdystopien "Till de folkhemske", synes den senere drømmende drageelsker Poul Henningsen at have leveret inspiration til Bo Widerbergs samlende symbol på friheden og skønheden i velfærdsstaten. Affaldshelikopteren er i Widerbergs film erstattet af helikopteren, der filmer de flyvende drager og de små mennesker. Derfor er det heller ikke uden symbolsk betydning (også i lyset af James C. Scotts bemærkning om helikopterperspektivets betydning for drømmen om social kontrol og overskuelighed), at Widerberg senere, i 1976, filmatiserede Sjöwall og Wahlöös roman *Den vedervärdiga mannen från Säffle* under titlen *Mannen på taket* og lod et ikonisk stillbillede af en crashende helikopter over Odenplan figurere på filmplakaten. Måske var det udtryk for, at drømmen om velfærdsstaten var bristet?

Men den var der, drømmen, i midten af 1960'erne, hvor Widerberg med *Kärlek 65* skabte *sin* vision, ikke bare for svensk film, men for den skandinaviske velfærdsstat. Det blev som sagt taget ad notam af Anders Bodelsen, som var usædvanligt overstrømmende i sin anmeldelse af filmen: "Der er ingen religiøse budskaber, filmen der lader vente på sig kommer ikke i gang til slut ved et mirakel, den kommer slet ikke i gang,

25 Widerberg 1965, s. 8.

og måske er det også bedst sådan. Måske er det bedst at sætte drager op. Måske er der ikke brug for kunst i velfærdssamfundet, hver må nu være sin egen kunstner.”²⁶ Denne pointe transformerede Bodelsen om til et spørgsmål på engelsk i en novelle i samlingen *Drivhuset*, ”Julestue”, der udkom senere i 1965: ”Maybe you have no need for art in the welfare state?”²⁷ Eller også var der netop brug for nye former for kunst og litteratur og film, der svarede til og på udviklingen af velfærdsstaten? Bodelsen var helt enig med Widerberg i, at Sverige – og de andre skandinaviske velfærdsstater – udgjorde avantgardesamfund, som forpligtede kunstnerisk og fortjente international bevågenhed:

Skandinavien er en prøveklud, som verdens fremtid måske afhænger af. Widerberg har givet en kærlig-ironisk rapport fra udviklingsområdet, som ikke kun er pessimistisk. Det, der bliver på nethinden efter hans film, er dragerne, der gribes af vinden og trækkes opad og opad mod sommerhimlen, men stadig med den tynde snors jordforbindelse til de små nye mennesker i det skånske landskab.²⁸

Således opstod der med Bo Widerbergs film og Anders Bodelsens litteratur i midten af 1960’erne en pludselig konvergens og samklang i opfattelsen af den skandinaviske velfærdsstat som en banebrydende samfundsform, der burde have æstetiske konsekvenser og føre til nye former for kunst og film og litteratur – og til en ændret omgang med det æstetiske for publikums vedkommende. I et samtidigt digt fra *Amagerdigte* (1965), ”Undskyld”, skriver Klaus Rifbjerg om Bo Widerbergs ”nethindekraner”, der er med til at skabe en ”slidfri forbindelseshimmel / over Øresund”.²⁹ Netop sådan en ”forbindelseshimmel” er der tale om mellem Widerberg og Bodelsen: I den kunstneriske dialog mellem danske og svenske kunstnere om velfærdsstaten udgør deres velfærdsrealistiske værker, som forsøger at indfange ambivalensen og flertydigheden ved velfærdsstaten som frembrydende miljø og som levested, et upåagtet højdepunkt. Midt i 1960’ernes opbrudsstemning og overflod af opsigtsvækkende kunstneriske eksperimenter drukner deres neddæmpede stemningsrapporter fra folkehjemmets hjørner let, men de udgør efter min mening et ambitiøst bidrag til at skabe en ny slags kunst, der passer til og sammen med den skandinaviske velfærdsstat som en ny slags livsverden og erfaringshorisont.

²⁶ Bodelsen 1965b.

²⁷ Bodelsen 1965a, s. 178.

²⁸ Bodelsen 1965b.

²⁹ Rifbjerg 1965, s. 81.

Men hvordan kan man egentlig forklare de overordnede forskelle i forfatternes attituder til velfærdsstaten i Sverige og Danmark, som er blevet efterprøvet i denne artikel? De kan selvfølgelig bero på tilfældigheder. Men en mulig historisk forklaring kan ligge i forskellen i den parlamentariske opbakning til velfærdsstaten i de to lande. Selv om Socialdemokratiet i begge lande har været ”den ledende kraft i velfærdsstatsudviklingen”, så har vilkårene for de to socialdemokratiske partiers virke været højst forskellige, som Gøsta Esping-Andersen har gjort opmærksom på:

In any case, there is no doubt that social democracy has been the leading force behind Scandinavian welfare state development, but it has been so under varying conditions. In Denmark, social democratic ambitions have been heavily constrained by liberal, petit-bourgeois interests. Little in the way of direct conflict ever erupted over individual reforms, but this does not necessarily imply consensus. One might say that the Danish social democrats were allowed to expand public social welfare, but not without adhering to liberal notions of how to expand it. As a consequence, the Danish welfare state has become somewhat of an outlier with respect to the celebrated ”Scandinavian model”.³⁰

Der har kort sagt været mindre politisk konsensus om velfærdsstatsudviklingen i Danmark end i de to andre skandinaviske lande, hvilket muligvis kan forklare den knapt så entydigt konfronterende attitude, som kendetegner flertallet af de danske forfattere, der meldte sig i debatten om velfærdsstaten. For så vidt der i højere grad har været tale om et ideologisk hegemoni i Sverige – og om et socialdemokratiske parti, der har regeret næsten uafbrudt fra 1932 til 1976 – virker det forståeligt, at forfatterne har villet indtage rollen som skeptikere og kritikere. De har vel følt et behov for tydelige modstemmer til velfærdsstatsudviklingen. I Danmark derimod var velfærdsstaten genstand for hård og ophedet debat, lige fra man begyndte at tale om fænomenet i 1950’erne, og derfor har der måske ikke været en tilsvarende grobund for konspiratoriske forestillinger om kooperativ sammenspisthed. Spillerummet var anderledes. Det kunne være en historisk forklaring på de komparative observationer omkring litteraturens forhold til velfærdsstaten i Danmark og Sverige, som jeg har lagt frem i denne artikel.

30 Esping-Andersen 1985, s. 156.

REFERENCER

- Ahlgren, Stig 1938. *Orfeus i folkhemmet*, Stockholm: Bonniers.
- Andersson, David 2004. *Poeten och sophelikoptern. Gunnar Ekelöf, folkhemmet och vetenskapen*, Stockholm: Atlantis.
- Arts, Wil & John Gelissen 2006. "Three worlds of welfare capitalism or more? A state-of-the-art report", i Christopher Pierson & Francis G. Castle red., *The welfare state reader*, 2 utg., Cambridge: Polity, s. 188–190.
- Bodelsen, Anders 1965a. *Drivhuset*, København: Thaning & Appel.
- Bodelsen, Anders 1965b. "Stemninger fra velfærdssamfundet", *Information* 20–21/3 1965.
- Christiansen, Niels Finn, Klaus Petersen, Nils Edling & Per Haave red. 2006. *The Nordic model of welfare. A historical reappraisal*, København: Museum Tusculanums Forlag.
- Edling, Nils red. 2019. *The changing meanings of the welfare state. Histories of a key concept in the Nordic countries*, New York/Oxford: Berghahn.
- Ekelöf, Gunnar 1945. *Non serviam*, Stockholm: Bonniers.
- Esping-Andersen, Gøsta 1985. *Politics against markets. The social democratic road to power*, Princeton: Princeton University Press.
- Grelle, Henning 2008. *Thorvald Stauning. Demokrati eller kaos. En biografi*, København: Jyllands-Posten.
- Henningsen, Poul 1932. "Estetiken och samhället", i Sven Markelius red., *Arkitektur och samhälle*, Stockholm: Spektrum.
- Hägg, Göran 1996. *Den svenska litteraturhistorien*, Stockholm: Wahlström & Widstrand.
- Hägg, Göran 2005. *Välfärdsåren. Svensk historia 1945–1986*, Stockholm: Wahlström & Widstrand.
- Jelsbak, Torben 2013. "Avantgarden til magten? Klaus Rifbjerg og velfærdsstaten", i Peter Simonsen red., *Velværelsen. Ny humanistisk velfærdsforskning*, Syddansk Universitet Odense, <https://tidsskrift.dk/aktualitet/issue/view/8041>. Hämtad 9/10 2023.
- Kettunen, Pauli & Klaus Petersen 2011. *Beyond welfare state models. Transnational historical perspectives on social policy*, Cheltenham: Edward Elgar Publishing.
- Kjældgaard, Lasse Horne 2018. *Meningen med velfærdsstaten. Da litteraturen tog ordet – og politikerne lyttede*, København: Gyldendal.

- Larsen, Ejvind 1960. "Jeg interesserer mig faktisk ikke saa voldsomt meget for politik. Samtale med Viggo Kampmann om kultur, religion, moral og Danmarks stilling i verden", *Information* 25–26/6 1960.
- "Politiker och författare. En enquête" 1960. *Bonniers Litterära Magasin* nr 3.
- Rifbjerg, Klaus 1960. *Konfrontation*, København: Gyldendal.
- Rifbjerg, Klaus 1965. *Amagerdigte*, København: Gyldendal.
- Scott, James C. 1998. *Seeing like a state. How certain schemes to improve the human condition have failed*, New Haven: Yale University Press.
- Sjöwall, Maj & Per Wahlöö 2012 [1977]. *Terroristerna*, Stockholm: Piratförlaget, e-bok.
- Tenngart, Paul 2010. *Romantik i välfärdsstaten. Metamorfosförfattarna och den svenska samtiden*, Lund: Ellerströms.
- Widerberg, Bo 1962. *Visionen i svensk film*, Stockholm: Bonniers.
- Widerberg, Bo 1965. *Kärlek 65*, dialoglista, Svenska Filminstitutet.